

РОЛЬ МОРАЛЬНІСНО-ЕМОЦІЙНОГО РІВНЯ САМООЦІНКИ ПЕРШОКЛАСНИКІВ НА ЕТАПІ ШКІЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

У статті визначається роль моральнісно-емоційного рівня самооцінки першокласників на етапі шкільної адаптації. Виділено ряд кризових моментів у розвитку самооцінки: виокремлення соціально бажаних форм поведінки у школі, які не є регуляторами діяльності; використання компенсаційних механізмів у поясненні причин поведінки інших людей та власної поведінки; компенсація браку визнання через знецінення досягнень інших; страх перед оцінюванням; нерозуміння учнями критеріїв зовнішнього оцінювання. Визначено, що основою психологічної допомоги у подоланні виділених кризових моментів є розвиток рефлексії вмінь, здібностей та особистісних якостей.

Ключові слова: моральнісно-емоційний рівень самооцінки, рефлексія, шкільна адаптація.

Постановка проблеми. Нова соціальна ситуація розвитку в молодшому шкільному віці передбачає зміну не лише провідної діяльності, а й охоплює усі сфери життя дитини. Успішність адаптаційного процесу значною мірою залежить від тієї системи ситуаційних самооцінок, яка склалася ще до вступу до школи. Позитивні вектори розвитку ситуаційних самооцінок дозволяють підтримати належний рівень загальної самоповаги, який вкрай необхідний та є підґрунтям для оптимального пристосування до нової життєвої ситуації. Структура самоповаги або загальної самооцінки складається із когнітивних та моральнісно-емоційних компонентів, які й визначають змістове наповнення ситуаційної самооцінки. Уявлення дитини про власні окремі вміння, що стосуються тієї чи іншої діяльності, дозволяють визначити ті відправні точки особистісного розвитку, які в подальшому можуть гарантувати визнання та схвалення з боку соціального оточення. Звернення до соціальних стосунків, як до засобу отримання цього визнання, дозволяє *розвиватися самооцінці на моральнісно-емоційному рівні*. Моральнісно-емоційний рівень самооцінки є своєрідним трафаретом, через який дитина дивиться на інших та шукає серед них власне соціальне місце. Саме тому цей рівень самооцінки є базовим на шляху до успішної соціальної та діяльнісної адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема емоційної складової самооцінки в контексті вивчення моральної сфери дітей старшого дошкільного віку та молодших школярів піднімається в роботах Н.Е. Анкудінової, А.М. Богуш, Л.М. Зап'ягалової, О.С. Монке, Г.І.Моревої, Л.О. Оштук, О.А. Онисюк, С.П. Тищенко, Т.І. Фещенко, К.Ю.Худобіної, С.Г. Якобсон.

Результати досліджень А.М. Богуш та О.С. Монке показують, що в старшому дошкільному віці починає формуватися мотивована моральна оцінка власної поведінки та поведінки оточуючих [2]. Виявлено, що ситуація взаємооцінки, на відміну від ситуації одностороннього оцінювання, підвищує адекватність оціночних суджень дітей. Дослідження С.Г. Якобсон, Г.І. Моревої та Т.І. Фещенко, спрямовані на вивчення

моральної поведінки у старшому дошкільному віці, показали, що визначальний вплив на самооцінку має «образ себе», структура якого включає Я-реальне, Я-потенційно позитивне та Я-потенційно негативне [9; 10]. Експериментально контрольована зміна поведінки дитини викликала переструктурування відповідних компонентів «образу Я». Розвиток Я-потенційно позитивного та його самооцінки відбувався через можливість проявити себе у новій позитивній соціальній ролі.

Н.Е. Анкудінова підкреслює, що молодші школярі найчастіше оцінюють себе та інших за допомогою конструкції недиференційованого моральнісного змісту «хороший-поганий» [1]. Взаємодія емоційного й когнітивного компонентів у структурі самооцінки, на думку К.Ю. Худобіної, має неоднозначний характер [8]. Високий рівень розвитку когнітивного компонента може стимулюватися як низьким, так і високим рівнем розвитку емоційного компонента, який ґрунтується на уявленні про себе, як про носія певних моральних якостей. Уявлення про власні моральні якості значною мірою впливають на формування позитивної або негативної загальної особистісної самооцінки.

Залежність самооцінки від засвоєних правил моральної поведінки відзначає Л.М. Зап'ягалова [3]. На її думку, самооцінка першокласників ґрунтується переважно на позитивних вчинках, які в першу чергу пригадують молодші школярі під час бесіди. У дослідженнях О.А. Онисюк, Л.О. Оштук та С.П. Тищенко вивчається емоційно-ціннісне ставлення до себе, яке, зокрема, формується на основі уявлень про власні моральні якості [5; 6; 7]. Показано важливість визначення стратегій морального розвитку особистості, які впливають на формування структурних компонентів самооцінки.

Важливим етапом у процесі становлення і розвитку самооцінки за О.Л. Музикою є аналіз ситуаційних самооцінок, який можна використати для створення певної динамічної моделі інтегральної самооцінки. Тільки в цьому випадку йтиметься про тенденції й напрями розвитку, а не про сталі й стабільні показники. Ситуаційні самооцінки однієї й тієї ж дитини є досить різними, оскільки залежать не тільки від рівня розвитку свідомості, а й від рівня оволодіння окремими діяльно-

стями та від рівня здібностей, який їй вдалося розвинути в кожній із них [4].

Спільною рисою всіх проаналізованих досліджень є наголошення на значимості етичних, моральнісних та емоційних компонентів у структурі самооцінки, основною функцією яких є підтримання досягнутого раніше рівня самооцінки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Існує необхідність досліджень, які б дозволили виділити *шляхи та умови оптимального розвитку* самооцінки на моральнісно-емоційному рівні. Для учнів першого класу цей базовий рівень самооцінки носить виняткове значення для успішної соціальної, а згодом і діяльнісної адаптації до шкільного навчання.

Постановка завдання. Завдання статті полягає у вивченні умов розвитку моральнісно-емоційного рівня самооцінки на етапі адаптації до шкільного навчання. У межах роботи зупинимось на особливостях моральнісно-емоційного рівня самооцінки першокласників, які навчаються за традиційною системою навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізуємо представленість *соціально-бажаних форм поведінки* у структурі самооцінки. При налізі моральнісно-емоційного рівня самооцінки виявлено таку тенденцію: на початку навчання у першому класі учні виділяють соціально бажані форми поведінки у школі, зміст яких пояснюють лише поверхово. Бажані форми поведінки учні найчастіше описують за допомогою таких конструктів: «не викрикує», «тихо поводить ся», «не плаче», «посміхається», «не б'ється» тощо.

Пояснення переважною більшістю першокласників традиційних класів змісту виділених форм поведінки свідчить про деяку неадекватність у сприйманні процесу навчання – точне відтворення поданої вчителем інформації є, на думку учня, гарантією шкільної успішності («Розумні ті учні, які багато знають, бо постійно вчать все напам'ять. Оцінки гарні мають, бо розповідають все, як у книжці, постійно ввічливо говорять»), «Знати, як оцінювати – це значить знати, як ставити оцінки. Оцінки ставлять за те, що учень гарно відповідає (так, як у книжці)».

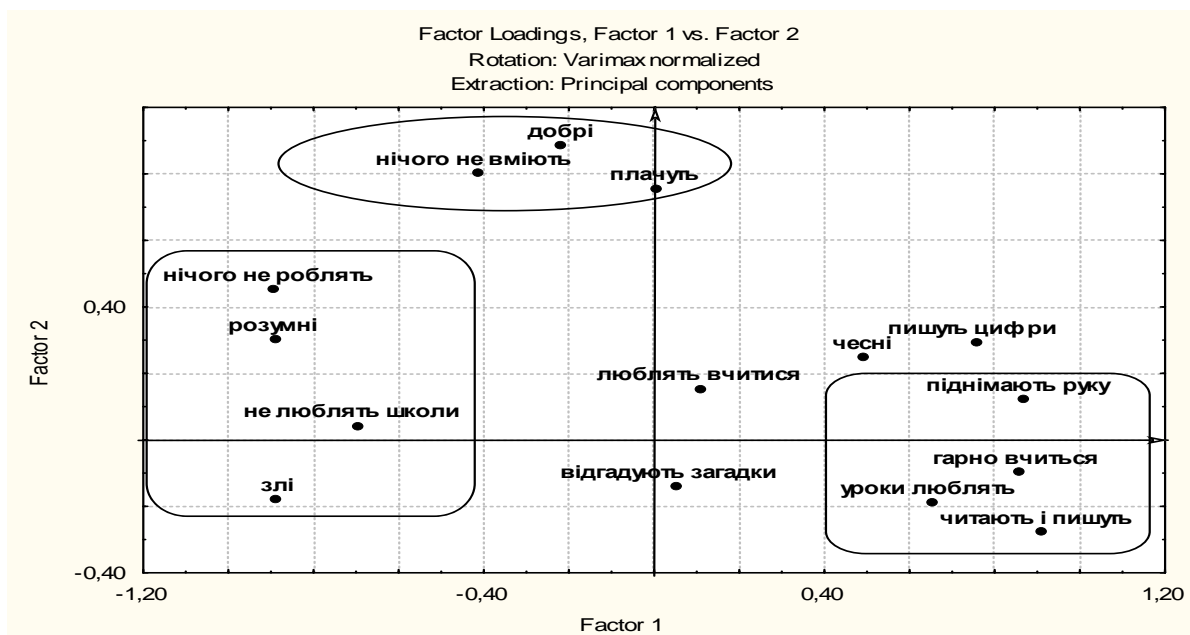

Рис. 1. Факторна модель моральнісно-емоційного рівня самооцінки першокласника Ю.

Особистісні якості, які виділяють учні, слугують, передусім, для підтримання *стосунків* (доброта, чесність, ввічливість, дружелюбність тощо). Характерним для учнів традиційних класів було використання компенсаційних механізмів у поясненні причин поведінки інших людей та власної поведінки: «Якщо людина нічого не вміє, вона може плакати. Але це ж непогано, бо вона може бути доброю». Ілюстрацією описаних тенденцій є семантичний простір самооцінки досліджуваного Ю. (рис. 1). Цікавим для інтерпретації є розміщення у семантичному полі самооцінки ціннісного конструкта «люблять вчитися», який має по відношенню до

першого фактора низьку факторну вагу, незважаючи на те, що за змістовим наповненням відноситься до сфери навчальної діяльності.

Цей конструкт має низькі коефіцієнти кореляції з усіма конструктами аналізованого полюса: «читають і пишуть», «люблять уроки», «піднімають руку», «пишуть цифри», «люблять вчитися» відповідно $\rho=0,15$; $\rho=0,21$; $\rho=0,06$; $\rho=0,33$; $\rho=0,25$. Низький кореляційний зв'язок між конструктами «люблять вчитися» і «гарно вчиться» ($\rho=0,25$) ще раз підтверджує припущення про соціальну бажаність всіх конструктів позитивного полюса першого фактора. Конструкт «люблять

вчитися» характеризує процес навчання, а конструкт «гарно вчиться» є констатацією результату навчання («головне – потім отримувати гарні оцінки»). Ще однією тенденцією є намагання компенсувати *брак визнання через знецінення досягнень інших* та приписування собі вже згадуваних соціально бажаних форм поведінки у навчальній діяльності. Прикладом описаної тенденції є високі показники інтеркореляцій між конструктами «нічого не роблять» і «розумні» ($r=0,86$). Пояснення цьому можна знайти, проаналізувавши спонтанні висловлювання досліджуваного під час заповнення оцінної решітки: «Всі кажуть, що Петро розумний, бо

він завдання швидко вирішує. Нічого тут складного немає! Теж мені розумник! А він дома до уроків не готується!!!»

Описаний приклад підтверджує те, що у структурі самооцінки особистісні якості морального змісту виконують компенсаторну функцію по відношенню до вмінь та здібностей у тому випадку, коли відсутній зв'язок між особистісними якостями та діяльністю, в якій ці якості можуть розвиватися. Саме це є однією з причин шкільної дезадаптації та ознакою кризових моментів у розвитку самооцінки на морально-емоційному рівні.

Таблиця 1

**Аналіз кризових моментів у розвитку самооцінки
на морально-емоційному рівні**

Кризові моменти у розвитку самооцінки на морально-емоційному рівні	Наслідки кризових моментів	Шляхи та прийоми подолання кризових моментів
Виокремлення соціально бажаних форм поведінки у школі, які <i>не є регуляторами діяльності</i> , однак набувають статусу значимих критеріїв для оцінки себе та інших.	Певна неадекватність у сприйманні навчального процесу, одним з проявів якої є уявлення учнів про те, що лише точне відтворення поданої вчителем інформації є гарантією високої шкільної успішності (« <i>Гарні оцінки ставлять за те, що учень відповідає так, як у книжці, або так, як сказав вчитель</i> »).	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток рефлексії здібностей (використання діагностично-розвивальної методики вивчення динамічних механізмів розвитку творчих здібностей (МВДЗ) О. Л. Музики); - розвиток соціальної рефлексії (виокремлення референтних осіб, які можуть надати психологічну підтримку; виділення актуальних та перспективних особистісних якостей, які допомагають досягти успіху та підвищити зальний рівень самоповаги).
Використання компенсаційних механізмів у поясненні причин поведінки інших людей та власної поведінки (« <i>Якщо людина нічого не вміє, то вона може плакати. Але це ж не погано, бо вона може бути доброю</i> »).	Відсутність зв'язку між розвитком особистісних якостей та діяльністю, шкільна дезадаптація. <i>Самооцінка набуває компенсаторного характеру</i> та вибудовується на засадах нетривкої ситуативної підтримки, на тимчасовій симпатії чи антипатії, а не на основі успіхів у діяльності.	Надання ціннісної підтримки за допомогою ситуацій соціального співробітництва між учнями. Соціальне співробітництво створює сприятливі умови для усвідомлення критеріїв визнання. Для цього учні можуть використовувати такі словесні формули: «похвалити за...», «цьому учневі найкраще вдалося...», «потрібно попрацювати над...», «із завданням найкраще справився..., тому що...» тощо.
Компенсація браку визнання через знецінення досягнень інших.	Низький рівень усвідомлення власних здібностей позбавляє самооцінку регулятивної функції та робить її компенсаторною. Успіхи у навчальній діяльності сприймаються як випадковість та пояснюються везінням.	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток рефлексії актуальних та перспективних учбових здібностей (використання діагностично-розвивальної методики вивчення динамічних механізмів розвитку творчих здібностей); - надання ціннісної підтримки у спеціально створених ситуаціях співробітництва між учнями.
Страх перед оцінюванням; нерозуміння учнями критерії зовнішнього оцінювання.	Недиференційована самооцінка учнів. Невдача в окремому виді діяльності зумовлює глобальне незадоволення собою та відмову від включення в іншу діяльність.	<ul style="list-style-type: none"> - виділення вчителем разом з учнями чітких критеріїв зовнішнього оцінювання; - розвиток ретроспективної та проєктивної самооцінки здібностей (один із прийомів може ґрунтуватися на методі дослідження самооцінки Т. В. Дембо – С. Я. Рубінштейн).

У табл. 1 представлений аналіз основних кризових моментів у розвитку самооцінки на морально-емоційному рівні та можливі шляхи їх подолання. Оптимальність розвитку самооцінки на морально-емоційному рівні забезпечує в подальшому усвідомлення учбових дій як засобів підтримання самооцінки.

Виділені шляхи та прийоми подолання кризових моментів у розвитку самооцінки на морально-емоційному рівні можуть бути використані у комплексній програмі психологічної підтримки першокласників у період адаптації до шкільного навчання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз проблеми показав значимість морально-емоційного рівня самооцінки для позитивного самоставлення та успішної шкільної соціальної та діяльностної адаптації. Уявлення дитини про власні окремі вміння, що стосуються тієї чи іншої діяльності, дозволяють визначити ті відправні точки особистісного розвитку, які в подальшому можуть гарантувати визнання та схвалення з боку соціального оточення. *Звернення до соціальних стосунків*, як до засобу отримання цього визнання, дозволяє розвиватися самооцінці на морально-емоційному рівні.

Результати проведеного дослідження показали, щона початку навчання у першому класі учні виділяють соціально бажані форми поведінки у школі, зміст яких пояснюють лише поверхово. Бажані форми пове-

дінки учні найчастіше описують за допомогою таких конструктивів: «не викрикує», «тихо поводить ся», «не плаче», «посміхається», «не б'ється» тощо. У структурі самооцінки особистісні якості морального змісту часто виконують компенсаторну функцію по відношенню до вмінь та здібностей. Це характерно для того випадку, коли відсутній зв'язок між особистісними якостями та діяльністю, в якій ці якості можуть розвиватися. Саме це є однією з причин шкільної дезадаптації та ознакою кризових моментів у розвитку самооцінки на морально-емоційному рівні. Загалом можна виокремити ряд кризових моментів у розвитку самооцінки на морально-емоційному рівні: виокремлення соціально бажаних форм поведінки у школі, які *не є регуляторами діяльності*, однак набувають статусу значимих критеріїв для оцінки себе та інших; використання компенсаційних механізмів у поясненні причин поведінки інших людей та власної поведінки; компенсація браку визнання через знецінення досягнень інших; страх перед оцінюванням; нерозуміння учнями критеріїв зовнішнього оцінювання.

Визначено, що основою психологічної допомоги у подоланні виділених кризових моментів є розвиток рефлексії вмінь, здібностей та особистісних якостей. Взаємодія саме цих структурних компонентів допоможе першокласникам вибудувати власний вектор особистісного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анкудинова Н.Е. Положительное отношение младших школьников к учению – одно из основных условий развития их личности / Н.Е. Анкудинова // Психологические особенности учебной деятельности школьников: Межвузовский сборник научных трудов. – Челябинск, 1984. – С. 72-83.

2. Богуш А.М., Монке О.С. Формування оцінно-етичних суджень у дітей старшого дошкільного віку / А.М. Богуш, О.С. Монке. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2002. – 239 с.

3. Запругалова Л.М. Деякі особливості формування самооцінки у молодших школярів / Л.М. Запругалова // Наукові записки науково-дослідного Ін-ту психології. Том XIV. – К.: Рад. школа, 1960. – С. 100-124.

4. Музика О.Л., Загурська І.С. Самооцінка і розвиток творчих здібностей: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О.Л. Музика, І.С. Загурська. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 144 с.

5. Онисюк О.А. Психологічні особливості особистісного розвитку молодших школярів: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова / О.А. Онисюк. – К., 2001. – 20 с.

6. Ошук Л.О. Емоційно-ціннісне ставлення до себе як регулятор учбової діяльності школяра / Л.О. Ошук // В кн.: Система цінностей як регулятор педагогічної взаємодії. Тези доповідей наук.-практичної конф. – К., 1994. – С. 78-79.

7. Тищенко С.П. Емоційно-ціннісне ставлення до себе як структурний компонент «образу Я» / С.П. Тищенко // В зб.: Психологія. Вип. 22. – К.: Радянська школа, 1983. – С. 3-19.

8. Худобина Е.Ю. Соотношение эмоциональных и когнитивных компонентов самооценки у младших школьников: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / НИИ общей и пед. Психологии / Е.Ю. Худобина. – М., 1988. – 20 с.

9. Яковсон С.Г., Морева Г.И. Образ себя и моральное поведение дошкольников / С.Г. Яковсон, Г.И. Морева // Вопросы психологии. – 1989. – №6. – С. 34-42.

10. Яковсон С.Г., Феценко Т.И. Формирование я-потенциального положительного как метод регуляции поведения дошкольников / С.Г. Яковсон, Т.И. Феценко // Вопросы психологии. – 1997. – №3. – С. 3-11.

REFERENCES

1. Ankudinova, N.E. (1984). Polozhitelnoie odnoscheniie mladschih shkolnikov k ucheniiu – jedno iz osnovnyh uslovii razvitiia ih lichnosti [Positive attitude of junior pupils to learning is one of the main conditions of the

development of their personality]. *Psihologicheskie osobennosti uchebnoi deiatelnosti shkolnikov*. [Psychological peculiarities of pupils' learning activity: Mezhvuzovskii

sbornik nauchnykh trudov. Inrterscholar manual of scientific studies]. Chelyabinsk. (pp. 72-83). [in Russian].

2. Bogush, A.M., Monke, O.S.(2002). *Formuvannia otsinno-etychnykh sudzhen u ditei starschogo doschkilnogo viku* [Forming of estimating ethical opinions by the children of preschool age. Odessa: PNC APN Ukraine [in Ukrainian].

3. Zapriagalova, L.M. (1960). *Deiakiosoblyvosti formuvannia samootsinky u molodshykh shkolariv*. [Certain peculiarities of forming junior pupils' self-appraisal]. *Naukovi zapysky naukovo-doslidnogo In-tu psihologii.- Scientific letters of scientific-research institute*. Vol. XIV. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].

4. Muzyka, O.L., Zagurska, I.S. (2007). *Samootsinka i rozvytok tvorchykh zdibnostei* [Self-appraisal and development of creative abilities]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

5. Onysiuk, O.A.(2001). *Psychologichni osoblyvosti osobystisnogo rozvytku*. [Psychological peculiarities of personal development of junior pupils]: V Avtoref. dys. kand. psihol. nauk Extended abstract of PhD dissertation (Pedagogical psychology): 19.00.07 / Nac. ped. un-t im. M.P.Dragomanova / National pedagogical university named after M.P.Dragomanova. Kyiv [in Ukrainian].

6. Oshtuk, L.O. (1994). *Emotsiino tsinnisne stavlenia do sebe yak regulator uchbovnoi diialnosti shkoliara*. [Emotional evaluation in attitude to oneself as a regulator of pupils' learning activity]. *Systema tsinnosti yak regulator peadagogichnoi vzaiemodii // System of values as a*

regulator of pedagogical interactivity. Tezy dopovidei nauk. prakt. Konf. Abstracts of Papers practical scientific conference. Kyiv.(pp.78-79). [in Ukrainian].

7. Tishchenko, S. (1983). *Emotsiino tsinnisne stavlenia do sebe yak strukturnyi komponent obrazu 'Ya'* [Emotional evaluation in attitude to oneself as a structural component of self-reflection]. V Zb. *Psychologii*. In: *Psychology (Vols.22)*, (pp. 3-19). Kyiv: Radyanska shkola [in Ukrainian].

8. Hudobina, E.Yu.(1988). *Sootnoscheniie emotsionalnykh i kognitivnykh komponentov sammotsenki u mladshykh shkolnikov*. [Correlation of emotional and cognitive components of self-appraisal of junior pupils]: V Avtoref. dys. kand. psihol. nauk - Extended abstract of PhD dissertation (Pedagogical psychology): 19.00.07 / NII obshhei i ped. psihologii / Scientific-research institute of general and pedagogical psychology. Moscow [in Russian].

9. Yakobson, S.G., Moreva, G.I. (1989). *Obraz sebii i moralnoie povedeniie doschkolnikov* [Self-image and moral behaviour of preschool children]. *Voprosy psihologii. On Psychology*. №6. (pp. 34-42). [in Russian].

10. Yakobson, S.G., Feshchenko, T.I. (1997). *Formirovaniie ya – potentsyalnogo polozhytelnogo kak metod reguliatsii povedeniia doschkolnikov* [Forming of potential positive self-reflection as a method of regulation of preschool children behavior]. *Voprosy psihologii. On Psychology*. №3. (pp. 3-11). [in Russian].

И. С. Загурская

РОЛЬ МОРАЛЬНО-ЭМОЦИОНАЛЬНОГО

УРОВНЯ САМООЦЕНКИ ПЕРВОКЛАССНИКОВ НА ЭТАПЕ ШКОЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ

В статье определяется роль морально-эмоционального уровня самооценки первоклассников на этапе школьной адаптации. Выделены кризисные моменты в развитии самооценки: обозначение социально-желательных форм поведения в школе, которые не являются регуляторами поведения; наличие компенсирующих механизмов при объяснении причин поведения других людей и своего собственного поведения; компенсация отсутствия признания через обесценивание достижений других; страх оценивания; непонимание учениками критериев внешнего оценивания. Определено, что основой психологической помощи есть развитие рефлексии умений, способностей и личностных качеств.

Ключевые слова: морально-эмоциональный уровень самооценки, рефлексия, школьная адаптация.

I. S. Zahurska

ROLE OF MORAL AND EMOTIONAL LEVEL OF SELF-APPRAISAL OF FIRST-FORMERS ON SCHOOL ADAPTATION STAGE

In the article the role of moral and emotional level of self-appraisal of first-formers at school adaptation stage has been defined. It has been mentioned that success of adaptation process is greatly dependent on the system of situational self-appraisals which were formed before entering school. The structure of self-respect and general self-appraisal consists of cognitive and moral emotional components which define the filling of situational self-appraisal. Child's ideas of his own separate skills which deal with different kinds of activity, allow to define those starting points of personal development which can guarantee recognition and appraisal of social environment. Attitude to social relations as means of receiving recognition allows self-appraisal to develop on moral emotional level. Moral emotional level of self-appraisal is a kind of conventional pattern by means of which a child looks at others and searches his own social place among them. A number of critical moments in the development of self-appraisal have been singled out: definition of socially-desired forms of activity at school which are not activity regulators; using compensational mechanisms when explaining reasons of behaviour of other people and one's own behaviour; compensation of lack of recognition by means of underestimating progress of others; fear of being estimated; not understanding by pupils the criteria of external estimation. These critical moments may

cause certain inadequate attitude towards studying process, one of the manifestations of which is pupil's idea that only exact reproduction of the information given by teacher can guarantee progress in studies. Absence of relation between development of personal features and activity causes non-differentiated self-appraisal and its compensation character. Such self-appraisal is created on the basis of short situative support, temporary liking or disliking, but not on the progress in activity. Progress in studies is taken as a chance and good luck. Failure in studies causes total dissatisfaction and giving up other activities. It has been determined that the basis of psychological help in overcoming defined critical moments is the development of reflection of skills, abilities and personal features.

Keywords: moral emotional level of self-appraisal, reflection, school adaptation.

Подано до редакції 08.04.2014.
